

OLAJOS TERÉZ:

ADALÉKOK A GÖRÖG FÖLDRE TELEPEDETT SZLÁVSÁG TÖRTÉNETÉHEZ*

Theophylaktos ochridai érsek¹ írásait elsősorban saját korának, az 1100 körüli éveknek és általában a dunai bolgárok történetének a forrásaiként vizsgálták és használták fel a modern tudományban. A bolgár honfoglalás előtti időkre vonatkozó szórványos megjegyzései csak kevésbé foglalkoztatták a kutatókat. Így történhetett, hogy a főpaprak az avarokról szóló híradásában² csak egy nyelvi jelenségre fordítottak kellő figyelmet a szakemberek, arra nevezetesen, hogy a 15 tiberiopolisi vértanú históriájának a görög szövegében a szláv *Ουβροι* (ejtsd: *Obri*) néprnevet használja a szerző,³ egy másik nem kevésbé szemet szűrő körülményről viszont alig esett szó a történelmi szakirodalomban. E szerint az avarok a *déli égtáj felől* (*ἐκ τοῦ μεσημβρινοῦ κλίματος*)⁴ érkező pogány nép fiai voltak, amikor a makedóniai Tiberiopolist, a mai Strumicát⁵ más környező városokkal együtt feldúlták, és a Iulianus császár idején vértanúságot szenvedettek ereklyéit az elpusztított templomok romjai alá temették.

* „Quelques remarques sur une peuplade slave en Hellade” címmel elhangzott a XVII. Nemzetközi Bizantinológiai Kongresszuson (Washington 1986. augusztus 3–8.).

¹ Theophylactus Achridensisről és irodalmi működéséről lásd pl. J. KARAYANNOPULOS–G. WEISS: *Quellenkunde zur Geschichte von Byzanz (324–1453)*. Wiesbaden 1982, 446–447; W. BUCHWALD–A. HOHLWEG–O. PRINZ: *Tusculum-Lexikon*. München–Zürich 1982, 791–792; Théophylacte d’Achrida. *Discours, Traités, Poésies*. Introduction, Texte, Traduction et Notes par P. GAUTIER [Corpus Fontium Historiae Byzantinae, 16/1, Series Thessalonicensis] Thessalonike 1980; H. HUNGER: *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*. München 1978, Bd. I. 161, 224–231, Bd. II. 171, 288–290; H.–G. BECK: *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*. München 1977, 649–651; ST. MASLEV: *Fontes Gr. Hist. Bulg.* t. IX/1. Sofia 1974; Gy. MORAVCSIK: *Byzantinoturcica* t. I. Berlin 1958, 537–539.

² *Historia martyrii XV martyrum Tiberiopolitan.*: MIGNE PG t. 126. Paris 1864. cc. 189 B, 200 D; cf. ST. MASLEV: *Fontes Historiae Bulgaricae* t. IX/1. Sofia 1974. 165, 168. Vö. F. HALKIN: *Bibliotheca Hagiographica Graeca* t. II. Bruxelles 1957. 96; F. HALKIN: *Novum Auctarium Bibliothecae Hagiographicae Graecae*. Bruxelles 1984, 143.

³ Lásd pl. Gy. MORAVCSIK: *Byzantinoturcica*. Berlin 1958. t. II. 217; N. DRAGOVA: *Starobalgarskite izvori na žitijeto za petna desete Tiberiopski mučenici ot Feofilakt Ohridski*: *Studia Balcanica*. Sofia 1970, 105–131.

⁴ MIGNE PG t. 126 c. 189 B: *Ἐπεὶ δὲ μετὰ πολλῶν κύκλους ἐνιαυτῶν, ἑνὸς τε βάρβαρον Ὀμβροὶ λεγόμενοι, ἐκ τοῦ μεσημβρινοῦ κλίματος ἐπελθόντες τῆς Τιβεριοῦπόλεως μέρεσιν, ἄλλας τε πόλεις πολλὰς, καὶ ταύτην ἡρῆμωσε, τοὺς μὲν τῶν οἰκητόρων ζῆφει καταναλώσαντες, τοὺς δὲ καὶ ἀνδραποδησάμενοι ...*

⁵ *Notitiae Graecae episcopatum ex recognitione G. PARTHEY*. Berolini 1866, 312, 317. Sajnos nem tudtam elérni J. Darrouzès új kiadását: *Notitiae episcopatum ecclesiae Constantinopolitanae*. Texte critique, introduction et notes par J. DARROUZÈS. Paris 1981. – Lásd még M. PANDEVSKI–G. STOEV–TRNKATA: *Strumica i strumičko niz istorijata*. Strumica 1969, 35–36.

Ez a híradás, ha kerüljük az erőltetett magyarázatokat,⁶ nem vonatkoztatható azokra az avarokra, akiknek a törzsországa a Duna–Tisza vidékén volt. Még kevésbé jöhet itt számításba a kaukázusi avar elnevezésű etnikum. Egyetlen forráscsoport látszik megfelelni annak a közlésnek, amely alapján számolhatunk Strumicától délre lakó avarsággal is. Ám ismereteim szerint éppen az idetartozó kútfőket nem hozták kapcsolatba az ochridai érsek elbeszélésével.

Strumicától délre élő avarokról olvasunk a „*Chronicon Monembasiae*” címmel ismert műben, amelyet a középkori kéziratok a szerző neve nélkül őriztek ugyan meg, de amelyet Johannes Koder némi valószínűséggel Arethasnak tulajdonít.⁷ Ebben az írásban arról olvasunk, hogy kalandozó avarok Maurikios császár uralkodásának hatodik évében (587–588) a Peloponnészos nyugati felén tartósan megvetették a lábukat, s 218 esztendőn át éltek ott önállóan, függetlenül a bizánci adminisztrációtól;⁸ csak I. Niképhoros császárságának a negyedik évében (805–806) terjesztette ki hatalmát ismét szállásterületük fölé a konstantinápolyi kormányzat. A kérdéses peloponnészosi avarságról egy levelében megemlékezik III. Nikolaos konstantinápolyi pátriárka is.⁹ Ez a több mint két évszázadig Dél-Görögország nyugati felében tanyázó pogány avarság az ochridai érsek elbeszélésével teljes összhangban a déli égtáj felől indulhatott pusztító támadásra a makedóniai Tiberiopolis ellen.

Van azonban egy további forrás is, amely Strumicához a Peloponnészosnál közelebb fekvő déli területen bizonyítja avarok jelenlétét. A szicíliai Tauromenion (ma Taormina) Péter apostol által felszentelt térítőjének és első püspökének, Pankratis vértanúnak a regényes életrajza ez, amelynek a szerzője önmagát Pankratis Euagrios nevű tanítványának tünteti fel. Valójában egy a képrombolás vihara idején Szicíliában (vagy Dél-Itáliában) meghúzódott egyházi férfi írhatta a mindmáig csak kivonatossan publikált¹⁰ hagiografikus művet valószínűleg a VIII. század első felében.¹¹ A szerző naiv anakronizmussal saját kora viszonyait vetíti vissza időszámításunk első századába. Nyilvánvalóan korabeli, illetőleg közelmúlt valós szituáció visszhangja az a passzus is, amely arról szól, hogy a keresztény fővezér, Boniphatis hadseregével átkel az Adriai-tengeren, a Dyrrachium (Durazzo) és Athén közötti területeken avarokkal ütközik meg, s a legyőzött avarságból hadifoglyokat hoz haza Szicíliába.¹² Ezeket a sem görögül, sem latinul nem beszélő pogányokat Pankratis

⁶ Lásd pl. K. JIREČEK: Sitzungsberichte der philosophisch-historische Classe der k. Akademie der Wissenschaften Wien. Bd. 136, Wien 1897, XI 67.

⁷ J. KODER: Arethas von Kaisareia und die sogenannte Chronik von Monembasia. Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik 25 (1976) 75–80.

⁸ Cronaca di Monemvasia. Introduzione, testo critico, traduzione e note a cura di I. DUJČEV. Palermo 1976, vv. 86–97, 110–121, 131–140.

⁹ Nicolaus III patriarcha, Epistola Synodalis: Migne PG t. 119. Paris 1864, cc. 877 D, 880 A.

¹⁰ A. H. ВЕСЕЛОВСКИЙ: Изъ истории романа и повести I. Материалы и исследования [Сборник отделения русского языка и словесности императорской Академии Наук. Томъ XL. Но. 2.] Санктпетербургъ 1886, 95–108 cf. 65–95, 108–128. – A Codex Vindobonensis Graecus Historicus 3 alapján két részletet kollacionált diákköri dolgozatában Faragó Erzsébet: Lexikológiai újdonságok Szent Pongrác kiadatlan bizánci életrajzában (Szeged 1983).

¹¹ A datálásról lásd A. N. VESZÉLOVSKIJ: i. m. 67–68.

¹² Codex Vindobonensis Graecus Historicus 3 f. 340^v (cf. Codex Mosquensis Graecus 15 an. 1023 f. 185^v c. 2): „... πάντες Ἀβάραι εἰσὶν ἔθνος πάων μιὰρὸν μηδὲως τῆς πατριῆς γλώσσης προσεγγίζοντα. παράκειται δὲ ταῖς τοῦ Δυραχίου καὶ Ἀθηνῶν ἐπαρχίαις.” ... „ἡμεῖς Ἀβάρικὸν ἔθνος ἐσμέν ...” Vö.: Cod. Vindob. Graec. Hist. 3 ff. 326^v–329^v, 338^v–342^v és A. N. VESZÉLOVSKIJ: i. m. 86–90.

tolmács útján kikérdezi, s megkereszteli őket¹³, mielőtt a hadsereg egységeivel szétoszolnának különböző tartományokba (feltehetően azért, hogy munkaerőként hasznosuljanak).¹⁴ A fentieket olvasva nemigen kételkedhetünk abban, hogy a 700 körüli évtizedekben ténylegesen élhettek avarok Közép-Görögországban, s ezek alkalmanként fegyverrel a kézben léptek fel a bizánciakkal szemben.

Földrajzi közelségüknél fogva elsősorban ezekre az avarokra gondolhatunk mint Tiberiopolis (Strumica) feldúlóira a bolgár honfoglalás (681) előtt. Más kérdés, hogy a Dyrrachium és Athén közötti avaroknak az együttműködése a peloponnésosiakkal könnyen elképzelhető. Különösen akkor tételezhetjük ezt fel, ha a monembasiai krónikának az észak- és közép-görögországi tartományok (pl. Attika) valamint a peloponnésosi tájak (pl. Patras vidéke) előzőnléséről szóló mondatait,¹⁵ amelyek a szövegben szorosan kapcsolódnak, egyazon avar had összefüggő hódító vállalkozására értjük. Ebben az esetben tudniillik alapos okunk van egy tőről fakadt avar népességet feltételezni Athén és Dyrrachium között egyfelől s a Nyugat-Peloponnésoson másfelől. S egy ilyen homogén eredetű népesség együttes fellépésére gondolni például Tiberiopolis és a környező városok ellenében igazán kézenfekvő. Legfeljebb az jelenthetett különbséget a dél-görögországi és az északabbi avar hódítók későbbi történeti sorsában, hogy az utóbbiakat, akik a birodalom szívéét közvetlenebbül fenyegethették, jobban sietett ártalmatlanná tenni a birodalmi hadvezetés (például a Boniphathios-félre emlékeztető razziákkal), míg a császárvárostól távoli Nyugat-Peloponnésos avar lakosságának a megrendszabályozására hosszú ideig (806-ig) nem vetett be elegendő fegyveres erőt a majdnem mindig több fronton hadakozó bizánci kormányzat.

Ennyi az, amit avaroknak Tiberiopolistól délre való tartósabb jelenlétéről, ott lakásuk tényéről forrásaink vallanak. E tény bizonyításán túlmenően is figyelmet érdemel a *Vita Sancti Pancratii* egy passzusa, amelyben az avar hadifoglyok szólnak röviden pogány vallásuk néhány fővonásáról.¹⁶ Ennek a szövegrészletnek egy állítása persze alig több keresztény egyházi művek sematikus közhelyénél: az igazhitű keresztény sereg tüzes fényű fegyvereivel szemben a pogány bálványok erőtlének, mint az olvadó viasz. Van azonban a kérdéses passzusnak egy olyan mondata is, amely az avarok hitvilágáról hitelt érdemlően tájékoztató Menandros Protéktor híradásával feltűnő egyezést mutat, s így talán a délre telepedett avarság vallásának tényleges vonásait tükrözheti. Menandros elbeszélése szerint¹⁷ az avar kagan 579-

¹³ Codex Vindobonensis Graecus Historicus 3 f. 340^v–342^v; Codex Mosquensis 15 f. 185^v c. 2 –185^v c. 1; A. N. VESZELOVSKIJ: i. m. 90.

¹⁴ Avarok délitáliai (calabriai) jelenlétéről látszik vallani az *Abaria* helynév egy 1053-ban kelt birtokadományozó oklevélben (A. GUILLOU: La Théotokos de Hagia-Agathé (Oppido). Corpus des Actes Grecs d'Italie du Sud et de Sicile. Recherches d'histoire et de géographie 3. Città del Vaticano 1972, 113 cf. 111) és a rhegioni metropolis 1050 körül összeállított brebionjában említett *Abarines* is (A. GUILLOU: Le brébion de la Métropole byzantine de Région (vers 1050). Corpus des Actes Grecs d'Italie du Sud et de Sicile. Recherches d'histoire et de géographie 4. Città del Vaticano 1974, 27, 168).

¹⁵ Chronicon Monembasiae v. 86–97, 116–121, 131–135.

¹⁶ Cod. Vindob. Gr. Hist. 3 f. 341^r, Cod. Mosqu. Gr. 15 f. 185^v c. 1 cf. A. N. VESZELOVSKIJ: i. m. 90: *ἡμεῖς Ἀβαρικὸν ἔθνος ἐσμεν καὶ σέβομεν θεοὺς ὁμοιώματα παντοίων τετραπόδων, πῦρ καὶ ὕδωρ καὶ τὰς μαχαίρας ἡμῶν.*

¹⁷ Menand. Prot. fr. 63: Excerpta de legationibus ed. C. DE BOOR. Berolini 1903, 472,35–473,25.

ben ünnepélyes esküt tesz, hogy nem forral rosszat a bizánciak ellen; ennek során egyebek mellett a kard, az égi tűz és a folyóvíz pusztítását idézi maga és népe fejére, ha esküjét megszegné. Nos, ugyanilyen szerű vallási képzetekre utalnak a *Vita Sancti Pancratii*-ben megszólaló avar hadifoglyok is: „...a tűznek, a víznek és kardjainknak mutatunk be áldozatot”.¹⁸ Külön kérdés, amelynek megbeszélését itt most nem tekinthetem feladatommak, vajon forrásunknak az avarok állatképmás-tiszteletéről szóló közlése¹⁹ összefüggésbe hozható-e az avarokori régészeti leletanyag állatábrázolások tárgyaival, például a griffes övveretekkel avagy esetleg(?) a nagyszentmiklósi aranykincs egyes állatfiguráival.²⁰

Azok a kútfők (a tiberiopolisi mártírok története, Szent Pankratios életrajza), amelyek a Balkán-félsziget déli területein megtelepedett barbárokról csakis mint a bizánciak fegyveres ellenfeleiről szólnak, mindig az avar népnevet használják.²¹ Ugyancsak avarnak, illetve az avar fejedelem, a gagán népének mondja a kérdéses pogányokat a monembasiai krónika is abban a részletében, ahol a bizánci területek meghódítása s azoknak a császári adminisztráció alóli kiszakítása a főtéma.²² Ott azonban, ahol immár a bizánci reconquista kerül előtérbe, mind a monembasiai krónika, mind Arethasnak egy moszkvai kódexben olvasható lapszéli jegyzete (scholionja) „szklavinoknak” azaz szlávoknak mondja az I. Niképhoros császár idején ismét a birodalom fennhatósága alá vont terület lakóit.²³ Egyedül III. Nikolaos pátriárka használja ebben az összefüggésben is az avar népnevet,²⁴ ő azonban közel háromszáz évvel az esemény után írt, s ilyenformán a többi szerzőnél kisebb jelentőségű tanú ebben a kérdésben. A feltűnő szóhasználatra, lényegében egyazon népesség jelölésénél előbb az avar, utóbb a szláv elnevezés alkalmazására a legkézenfekvőbb magyarázat a következő. Az altáji nyelvcsaládhoz tartozó nomád avarok szervezték és vezették a Görögországba hatolást és az ottani megtelepedést; ezért a hódítás és a birodalomtól való önállósodás idején a bizánciak elsősorban a nomád eredetű uralkodó réteg szereplését érzékelték. Ám aztán, miként ez a törökös nyelvű bolgárokkal is történt, az avarok idővel asszimilálódtak szláv segédnépeikhez, amelyek számbelileg jelentős túlsúlyban voltak. A császári kormányzat így egy többé-kevésbé egységes nyelvű szláv népességet hajtott hatalma alá, amely engedelmességre térése és megkeresztelkedése nyomán nemigen emlékeztetett a renitens pogány „avarokra”. Érthető, ha erre a népességre immár nem annyira a másféle jogállást felidéző „avar” népnevet használták Bizáncban, mint inkább a szláv elnevezést.

¹⁸ Cod. Vindob. Gr. Hist. 3 f. 341^r: ...σέβομεν ... πῦρ καὶ ὕδωρ καὶ τὰς μαχαίρας ἡμῶν...

¹⁹ Cod. Vindob. Gr. Hist. 3 f. 341^r: σέβομεν ... θεοὺς ὁμοιώματα παντοίων τετραπόδων...

²⁰ Lásd pl. GY. LÁSZLÓ: Études archéologiques sur l'histoire de la société des Avars. Archaeologia Hungarica s. n. XXXIV. Budapest 1955, passim; ERDÉLYI I.: Avar művészet. Budapest 1966, 34–35; LÁSZLÓ GY.–RÁCZ I.: A nagyszentmiklósi kincs. Budapest 1977.

²¹ Historia martyrii XV martyrum Tiberiopolitan.: MIGNE PG 126 cc. 189 B, 200 D; Vita Sancti Pancratii = Cod. Vindob. Gr. Hist. 3 ff. 340^v–341^r; A. N. VESZELOVSKIJ: i. m. 90.

²² Chron. Monemb. vv. 61, 65, 134–135.

²³ Chron. Monemb. vv. 141–142, 171–177; Scholion Arethae ad Nicephori patriarchae chronographiam: L. G. WESTERINK: Marginalia by Arethas in Moscow Greek Ms 231. Byzantion 42 (1972) 241.

²⁴ MIGNE PG 119 cc. 877 D, 880 A.

A szlávok már az avarok Közép-Duna-medencei honfoglalása előtt hajtottak végre betöréseket a keletrómai birodalom területére.²⁵ Tömeges balkáni betelepülésük előtt azonban csak a lovas nomád avarok fergeteges rohamai nyitották meg az utat a Duna-Száva menti bizánci határvédelem teljes megsemmisítésével. Így valamennyi, Hérakleios császár (610–641) uralkodásának a derekáig a Balkánon megtelepedő szláv törzsnek volt több-kevesebb kapcsolata – esetenként együttműködése – az avarsággal.²⁶ A két etnikum olyan szoros összefogásáról azonban, amely a bolgár-török és szláv viszonyhoz hasonlóan teljes egybeolvadáshoz vezetett, az írott források csakis Görögország déli felén vallanak; itt válik, mint láttuk, egy időre többségében szláv nyelvű népesség elnevezésévé az őt a bizánci birodalom ellenében megszervező és vezető nomádoknak, az avaroknak a neve. Más kérdés, hogy a bolgárok szervezte szlávok napjainkig megőrizte nyelvét, míg az avarok vezette szlávok emlékezetét csak földrajzi nevek tartották fenn Hellász déli felének toponímiájában.²⁷ Persze, ha késői századokig nem is, Bíborbanszületett Konstantin koráig nyilvánvalóan éltek még szláv nyelvet beszélő „avarok” a birodalom földjén, s ez lehet az oka annak, hogy a tudós császár a dunai törzsszövetség avarjait is szlávoknak véli,²⁸ holott az avarságnak ezt a központi magját az egykorú források mindig világosan megkülönböztetik a szlávoktól.

THÉRÈSE OLAJOS:

QUELQUES REMARQUES SUR UNE PEUPLADE SLAVE EN HELLADE

Tandis que les sources contemporaines (ou presque contemporaines) byzantines de l'histoire des VIe et VIIe siècles font une distinction nette entre les Slaves et les Avars, même s'ils agissent de concert contre l'Empire, quelques sources tardives désignent certaines peuplades slaves par l'ethnonyme „Avars”. La *Chronique de Monemvasie* appelle „Avars” la population slave qui avait pénétré en Hellade dans la sixième année du règne de l'empereur Maurice (587–588) et conserva son indépendance par rapport à l'administration impériale, sur la partie ouest du Péloponnèse, jusqu'à 805–806. Etant donné que cette chronique parle explicitement de l'Attique aussi comme d'un territoire occupé par les Avars (=Slaves), on peut lier avec ces tribus s'étant installées à l'époque de Maurice, les „Avars” mentionnés dans la *Vita Sancti Pancratii* qui habitèrent à proximité d'Athènes. Ayant examiné cette oeuvre hagiographique – non éditée et connue jusqu'à présent par quelques citations et par des extraits sommaires en russe – je tâche d'analyser et de préciser les informations de la source qui peuvent être relatives aux Avaro-Slaves sur la base de la photocopie des manuscrits. J'examine ensuite la question de savoir si les Ombroi (= Avars) figurant dans le récit de Théophylacte d'Ochride (*Historia martyrii XV martyrum Tiberiopolitan.* 27) peuvent être également identifiés avec ces Avaro-Slaves s'étant installés en Hellade et non pas avec les Avars habitant dans le khaganat du Bassin du Moyen Danube.

²⁵ Lásd pl. L. WALDMÜLLER: Die ersten Begegnungen der Slawen mit dem Christentum und den christlichen Völker vom VI. bis VIII. Jahrhundert. Die Slawen zwischen Byzanz und Abendland. Amsterdam 1976, 31–59.

²⁶ Lásd pl. W. H. FRITZE: Zur Bedeutung der Awaren für die slavische Ausdehnungsbewegung im frühen Mittelalter: Zeitschrift für Ostforschung. Länder und Völker im östlichen Mitteleuropa 28 (1979) 498–545.

²⁷ PH. MALINGOUDIS: Studien zu den slavischen Ortsnamen Griechenlands. 1. Slavische Flurnamen aus der messenischen Mani [= Akademie der Wissenschaften und der Literatur Mainz. Abhandlungen der Geistes- und sozialwissenschaftlichen Klasse Jahrgang 1981. Nr. 3] Wiesbaden 1981; M. VASMER: Die Slaven in Griechenland. Berlin 1941 (Repr. Leipzig 1970).

²⁸ Constantinus Porphyrogenitus, De administrando imperio c. 29,17–18; 32–33; 36–37; ἔθνη Σκλαβήνικα..., ἅπανα καὶ Ἀβάροι ἐκαλοῦντο, ... Σκλάβοι, οἱ καὶ Ἀβάροι καλούμενοι, ... οἱ Σκλάβοι, οἱ <καὶ> Ἀβάροι (Bíborbanszületett Konstantin: A birodalom kormányzása. A görög szöveget kiadta és magyarra fordította MORAVCSIK GYULA. Budapest 1950, 122) cf. c. 30, 31, 32, 33, 35, 36 (p. 138–164).